

The Esesencc of 2023 Protests in Iran: A Grounded Theory Study

**Seyed Abouzar
Khoshbayan**

Ph.D Student, Islamic Revolution Studies, Islamic Revolution Future Studies Major, Faculty of Governance, Shahed University, Tehran, Iran

Parviz Amini*

Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Governance, Shahed University, Tehran, Iran

Javad Heidari

Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Governance, Shahed University, Tehran, Iran

Introduction

Protest and the pursuit of change are integral aspects of political systems, including modern democratic regimes. Protests can arise from a wide range of causes and manifest in various forms—an understanding of which is crucial for responding to them effectively. The current study aimed to examine the nature of the protests that took place in Iran during 2022–2023, following the death of Mahsa Amini. These events had profound and lasting consequences for the country,

* Corresponding Author: P.Amini@shahed.ac.ir

How to Cite: Khoshbayan, A., Amini, P., Heidari, J, (2025), “The Esesencc of 2023 Protests in Iran: A Grounded Theory Study”, *Political Strategic Studies*, Vol. 14, No. 53, 57-98. Doi: [10.22054/QPSS.2024.78387.3378](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.78387.3378)

continuing for several months. Notably, the 2023 protests shared similarities with the protests of 2017 and 2019, and had significant negative impacts on national cohesion, security, and authority. Among the social protests of the past half-decade, the 2023 demonstrations stand out in terms of their social, political, and security implications—making them particularly significant for the future trajectory of the Islamic Revolution. Achieving a clear and accurate understanding of the nature and causes of these events is essential for anticipating future protest movements in Iran. Such a critical reflection can help prevent the recurrence of such costly upheavals in the country.

Literature Review

Public protests—ranging from riots to social movements and revolutions—play a significant role in the transformation of political power and structures. The topic is a recurring theme in the related literature. Notable studies include: “Examining the Protests of 2016–2021 Based on the Theory of Relative Deprivation” (Suri,), “The Relationship Between Poverty and Political Violence in the Islamic Republic Of Iran: The Study of Economic Protests (2013–2019)” (Lotfi-Miri, 2021), “Analysis of 2019 Economic Protests in Iran Based on the Grounded Theory Method” (Ashrafi-Dehkordi,), “Investigation of the Causes and the Formation of the Aban 2019 Movement” (Dehghan,), and “Unemployment and Political Protests in Iran (2005–2013)” (Rezaei,). These works are valuable contributions to the field, addressing the connections between political protests and factors such as religion, political stability, and the

constitution. While they enrich the theoretical literature on political protests in Iran, none of them attempt to explore future scenarios or offer alternative political futures for the country.

Materials and Methods

This study employed the grounded theory methodology. The data was collected through semi-structured interviews with twenty-six experts in politics selected via purposive sampling. In line with the grounded theory approach, the analysis followed three stages: open coding, axial coding, and selective coding.

Results and Discussion

In contemporary societies where the political system is based on some form of democracy, protest has become an inseparable aspect of social life. The direct expression of public opinion—whether through street demonstrations or cyberspace protest—has emerged as a key method for citizens to voice their demands. We are now witnessing the rise of a protest society or a social movement society in which people seek rapid responses to their demands through protest. In such contexts, political solutions often become less effective. This trend has also affected the Islamic Republic of Iran, where the political system is based on a model of religious democracy. In recent years, protests in Iran have increased, reflecting broader shifts in the nature and role of protest in modern societies. During 2022–2023 in Iran, protests suddenly evolved into a form of social movement. Contemporary

approaches in the study of social movements—particularly the social constructivist approach—highlight the importance of meaning-making, identity, emotions, and motivation in driving protest.

The 2023 protests centered around new interpretations of femininity, clothing, the hijab, and lifestyle. Individuals who experienced identity conflicts and dissonance with the dominant cultural order were emotionally moved by the death of a young woman, which catalyzed their motivation to take to the streets. However, for various reasons—including the involvement of foreign and anti-government factors, as well as the influence of foreign Persian-language media—the protests did not fully develop into a coherent social movement. Instead, they shifted toward rebellion and subversion. In the social constructivist approach, anti-cultural groups are seen as identity-based groups that play a significant role in protests.

During the 2023 protests, women, girls, and especially teenagers were notably active participants. These teenagers often acted collectively, forming groups based on peer relationships and familiar communities. In fact, a new sense of solidarity emerged among the younger generation, rooted in a newly formed cultural identity. This approach also views forms of protest as ideological and identity-driven, often reflecting alternative lifestyles.

In the 2023 protests, before being overtaken by interventionist forces and their rebellious nature, the movement was initially grounded in a specific cultural identity aimed at achieving a lifestyle aligned with Western ideals. In essence, a Westernized identity and culture were being reproduced among the youth, who expressed their aspirations through protest. However, as the focus of the protests shifted—from

achieving certain normative demands to advocating for a change in the political system—the direction of the movement also changed. At this stage, the overriding rebellious element, instead of a social movement, played an influential role in shaping the continued trajectory of the protests.

Conclusion

This research aimed to develop a deeper understanding of the protests that occurred following the death of Mahsa Amini in 2022. Using the grounded theory methodology, the study found that the main phenomenon and category of these protests can be described as a desire for change. This desire manifested as a rebellion, fueled by an outburst of anger. Several causal conditions influenced the main phenomenon, including widespread dissatisfaction with the current economic, political, and cultural situation; the accumulation of past protests; and a lack of hope or clear prospects for the future. In addition, factors such as the absence of political engagement in the public sphere, the lack of media with broad authority, and the suspension of Article 27 of the Law also contributed to the protests. The findings also revealed intervening conditions, namely the efforts of enemies in laying the foundations through economic pressure and sanctions, as well as cultural invasion, media exploitation, and governmental pressure. The actions and interactions leading up to the protests began early in 2022, with the liberalization of prices followed by the death of Mahsa Amini. These events created the conditions necessary for a segment of society to express their dissent through rebellion. The most significant consequence of this phenomenon has

been the spread and intensification of social radicalism in Iran. Finally, the research concludes that the 2023 protests constitute a form of social rebellion, and unless the underlying issues are addressed, similar riots are likely to occur in Iranian society in the future.

Keywords: Iran's 2023 Protests, Mahsa Amini, Rebellion, Grounded Theory, Collective Action

چیستی اعتراضات تابستان و پاییز ۱۴۰۱ در ایران یک مطالعه زمینه بنیاد

دکتری مطالعات انقلاب اسلامی، گرایش آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی،
دانشکده حکمرانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

سید ابوذر خوش‌بیان

استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حکمرانی دانشگاه شاهد، تهران، ایران

پرویز امینی*

استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حکمرانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

جواد حیدری

چکیده

امروزه اعتراض و تغییرخواهی بخش جدایی‌ناپذیر از حیات نظام‌های سیاسی در دوره نوین حکمرانی شده است. متأخرترین اعتراضات فراگیر در ایران، اعتراضات سال ۱۴۰۱ است که پس از مرگ خانم مهسا امینی رخ داد. هدف مقاله، شناخت چیستی این اعتراضات و پیامدهای آن است. روش مورد استفاده در تحقیق، روش نظریه زمینه‌ای یا گرداندن تئوری است که به گردآوری نظرات نخبگان پرداخته و سپس در سه سطح باز، محوری و انتخابی کدگذاری صورت گرفته است. مهمترین یافته‌های این پژوهش بیان می‌دارد که شرایط علی شامل نارضایتی از وضع موجود از جمله سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، انباشت نارضایتی‌ها و نداشتن چشم‌انداز مثبت از آینده است. شرایط زمینه‌ای شامل تعلیق اصل ۲۷ قانون اساسی؛ غیاب سیاست در حوزه عمومی و تضعیف رسانه‌های رسمی است. شرایط مداخله‌گر شامل زیرساخت‌سازی کشورهای متخاصم از جمله در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، فشارهای دولتی و فشارهای رسانه‌ای است. کنش‌ها و واکنش‌ها شامل آزادسازی قیمت‌ها، مرگ مهسا امینی و بروز اعتراضات است. در نهایت پیامدهای آن شامل رادیکالیسم اجتماعی، امنیت زدایی، اقتدارزدایی از حاکمیت، مشارکت‌زدایی مدنی و ... است. در پایان نتایج حاصل از پژوهش نشان داد صورت اعتراضات ۱۴۰۱ یک تغییرخواهی اعتراضی از نوع شورش اجتماعی است.

واژگان کلیدی: اعتراضات ۱۴۰۱، مهسا امینی، اعتراض، نظریه زمینه‌ای، شورش.

– این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان «آینده اعتراضات عمومی در جمهوری اسلامی ایران» دفاع شده در دانشگاه شاهد، دانشکده حکمرانی است.

* نویسنده مسئول: P.Amini@shahed.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

اعتراض و تغییرخواهی یک خصلت جوامع جدید و حکمرانی‌های دموکراتیک است. اعتراضات اجتماعی به علل گوناگونی رخ می‌دهد و علاوه بر آن، در شکل بروز آن نیز متفاوت است. برخی اشکال اعتراض، سازنده و دارای خصلت اصلاحی است و برخی دیگر مخرب و واجد ویژگی رادیکال است. تأمل در صورت‌های اعتراض، برای محققان راهی برای فهم وضعیت کلان اجتماعی، علل اعتراض خیز، کیفیت سازوکارهای نهادی و کارکردهای آنها، ظرفیت نظام سیاسی در مواجهه با اعتراض و مطالبه تغییرخواهی باز می‌کند.

در دوران معاصر برخی پژوهشگران تاکید دارند که گسترش اطلاعات و شبکه‌ها از عناصر ضروری بسیج هستند و بنابراین می‌توان فرض کرد که چنین تغییرات اساسی باید تأثیر عمیقی بر پویایی بروز اختلافات داشته باشد. آنها استدلال می‌کنند که تغییرات اجتماعی و فرهنگی اخیر منجر به «عادی‌سازی اعتراض»^۱ شده و یک جامعه جنبش اجتماعی^۲ ایجاد کرده است (استکلنبرگ و کلندرمنز، ۲۰۰۹). اعتراض سیاسی متشکل از روش‌های متعددی است که افراد و گروه‌های درون یک نظام سیاسی برای ابراز نارضایتی از وضعیت موجود به کار می‌گیرند (چونگ، ۲۰۰۱). از این منظر در ایران پس از انقلاب اسلامی نیز، اعتراضات اجتماعی در دوره‌های مختلف به شکل‌های گوناگون ظهور و بروز کرده‌اند و هر یک پیامدهای مخصوص به خود را داشته است. در سال‌های اخیر به خصوص در بعد از اعتراضات کوی دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۸ و اعتراضات به نتایج انتخابات در سال ۱۳۸۸، در یک نیم‌دهه و در فواصل کوتاه، کشور شاهد سه اعتراض اجتماعی پی در پی در سال‌های ۹۶ و ۹۸ و ۱۴۰۱ بوده است و بیش از گذشته اعتراض اجتماعی و نحوه مواجهه با آن را به یکی از دغدغه‌های حکمرانی در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران تبدیل کرده است.

1. Normalization of Protest
2. Social Movement Society

به نظر می‌رسد در بین اعتراضات اجتماعی نیم‌دهه اخیر، اعتراضات اجتماعی در سال ۱۴۰۱ و پیامدهای آن از نظر اجتماعی، سیاسی و امنیتی پس از درگذشت خانم مهسا امینی، واجد اهمیت خاصی از نظر آینده انقلاب اسلامی است. رسیدن به درک صحیح از چیستی و چرایی این رویداد برای داشتن افقی روشن از وضعیت آینده اعتراضات در ایران، امری ضروری و بسیار حائز اهمیت است و می‌توان با تأمل و ژرف‌نگری درباره آن، انقلاب اسلامی را از تکرار چنین پدیده‌های پرهزینه در آینده مصون نگه داشت. شناخت ماهیت اعتراضات و ناآرامی‌های مذکور به روش زمینه‌ای و علل بوجود آورنده آن، مهمترین و اصلی‌ترین مسئله این پژوهش است. از این‌رو مهمترین پرسش پژوهش چیستی شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، زمینه حاکم، مقوله اصلی راهبردها و پیامدهای اعتراضات پس از مرگ مهسا امینی در سال ۱۴۰۱ است.

پیشینه تحقیق

از آنجا که اعتراضات عمومی در انواع مختلف خود از شورش گرفته تا جنبش و در نهایت انقلاب؛ در حوزه تحول در قدرت و ساختار سیاسی مبحث مهمی است، نظریه‌پردازان زیادی در این حوزه‌ها تعمق و تدبیر کرده و پژوهش‌هایی انجام شد. در این بین با توجه به موضوع پژوهش که ماهیت اعتراضات عمومی سال ۱۴۰۱ است، پژوهش‌های مرتبط با اعتراض و بروز خشونت عمومی مورد توجه قرار گرفت.

در خصوص رویدادهای پس از مرگ مهسا امینی در سال ۱۴۰۱ نیز متناسب با موضوع پژوهش، تحقیقاتی صورت گرفته است از جمله پژوهش «فرا ترکیب تحلیل‌های موجود درباره اعتراض‌های ۱۴۰۱ ایران» که توسط سمیه توحیدلو (۱۴۰۲) انجام شده و با استفاده از روش فراترکیب به تحلیل یادداشت‌ها و سخنرانی‌های مرتبط با اعتراضات ۱۴۰۱ پرداخته است. در این پژوهش تلاش شده است درباره علل، چیستی و پیامدهای این اعتراض‌ها از منظر تحلیل‌گران را ذیل پنج دسته از نظریات کارکردگرایان، همبستگی‌گرایان، تفسیرگران فرهنگی، پیروان جنبش‌های جدید زندگی و اهمیت‌دهندگان به روابط و گروه‌های اجتماعی جمع‌بندی کند. پژوهش مذکور از حیث اینکه داده‌های جامعی را در خصوص اعتراضات ۱۴۰۱ گردآوری کرده است قابل استفاده و موجب افزایش آگاهی نویسندگان

می‌شود اما یکی از تفاوت‌های اصلی آن با این پژوهش، روش مورد استفاده است. صرفاً فراترکیب داده‌ها صورت گرفته است و خروجی نهایی در پایان ارائه ۶ عامل و ۲۱ ویژگی برای اعتراضات ۱۴۰۱ است؛ در حالی که این پژوهش سعی کرده است با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای به یک چارچوب مفهومی برای تحلیل دست یابد.

پژوهش «مسئله‌یابی حقوقی در ناآرامی‌های ۱۴۰۱ ایران» که توسط سیدحسین صفایی و همکاران (۱۴۰۱) صورت پذیرفته است نیز از منظر حقوقی به رویدادهای ۱۴۰۱ ورود کرده و مسئله اصلی پژوهش این است که چه پرسش‌ها و مسائل حقوقی قابل پژوهش در ارتباط با ناآرامی‌های ۱۴۰۱ ایران وجود دارد و چگونه طبقه‌بندی می‌شود؟ در نهایت نویسندگان به ده‌ها سوال و مسئله حقوقی پیرامون اعتراضات ۱۴۰۱ می‌رسند که قابل پژوهش و پاسخ‌دهی است. هرچند پژوهش مذکور از منظر حقوقی به ناآرامی‌های ۱۴۰۱ می‌پردازد اما از این حیث که یک پژوهش مسئله‌یاب است به نویسندگان برای درک بهتر فضای پیرامون سوژه کمک کرد و از این حیث که به مسائل پاسخ نمی‌دهد و صرفاً طرح مسئله می‌کند تفاوت ماهوی با پژوهش دارد.

پژوهش «تحلیل امنیتی- اجتماعی ناآرامی‌های پاییز ۱۴۰۱» (حسن مفخمی و علی احتشامی، ۱۴۰۱) از منظر امنیتی به مسئله اعتراضات ۱۴۰۱ ورود کرده و یافته‌های آن شامل هفت بُعد میدانی، عقیدتی و مذهبی، شبکه‌ای هدایتی، رفتاری، معیشتی اقتصادی، امنیتی اطلاعاتی و مداخله خارجی می‌شود. هرچند این پژوهش تلاش کرده است به ابعاد مختلف اعتراضات ۱۴۰۱ نگاهی داشته باشد اما رویکرد امنیتی آن محسوس بوده و مانع از ایجاد جامعیت نشده است. پژوهش می‌کوشد با روش نظریه زمینه‌ای، خود را به حوزه حقوقی یا امنیتی محدود نکند و نگاهی کلان به مسئله داشته باشد.

در این زمینه همچنین حسن بشیر در پژوهش خود با عنوان «دیپلماسی گفتمانی اغتشاشات سال ۱۴۰۱ ایران و رسانه‌های جهان: مطالعه موردی شبکه الجزیره» (۱۴۰۲) با توجه به اهمیت دیپلماسی رسانه‌ای در جهان کنونی با استناد به نظریه گفتمان و روش تحلیل عملیاتی گفتمان نتیجه می‌گیرد که مخالفت‌سازی نظام با حقوق بشر، جهانی‌سازی اعتراضات ایران و امیدسازی برای موفقیت اعتراضات در ایران محور اصلی گفتمان‌سازی

شبکه الجزیره بوده است. یکی از ابعاد اعتراضات ۱۴۰۱ ظهور و بروز پررنگ رسانه‌های بیگانه بود که این پژوهش صرفاً از منظر پرداخت بین‌الملل به آن توجه داشته است.

در همین راستا نیز بهشتی‌نژاد و خانی «تحلیل اعتراضات خیابانی سال ۱۴۰۱ در ایران با کاربست تئوری جامعه شبکه‌ای کاستلز» (۱۴۰۲) به دنبال علت‌شناسی و بررسی آثار این جنبش، تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی و روابط مبتنی بر ارتباطات الکترونیکی بر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی در دهه اخیر با کاربست تئوری جامعه شبکه‌ای کاستلز برای بررسی و صورت‌بندی اعتراضات خیابانی اخیر در ایران است تا نشان دهد که شبکه‌های اجتماعی بر مبنای نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز، با تاثیراتی از قبیل گسترش و پیروسی تجمعات، رهبری افقی و ... در جهت افزایش، تسریع و تقویت این اعتراضات نقش حائز اهمیتی داشته‌اند. پژوهش مذکور از منظر نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز به رویداد اعتراضات ۱۴۰۱ می‌پردازد در حالی که این پژوهش با استفاده از نظریه زمینه‌ای به دنبال ارائه یک دید عمومی و گسترده‌تر نسبت به مسئله است.

هرچند این پژوهش‌ها به رابطه اعتراض سیاسی با مقولاتی مانند دین، ثبات سیاسی و قانون اساسی پرداخته‌اند و ادبیات نظری حوزه اعتراضات سیاسی در ایران را غنا می‌بخشند اما هیچکدام نگاهی به آینده نداشته و سعی در ارائه آینده‌های بدیل برای وضعیت سیاسی ایران نداشته‌اند.

در زمینه پژوهش‌های خارج از ایران در حوزه اعتراض نیز دیوید اس مایر^۱ (۲۰۱۴) در کتاب خود با عنوان «سیاست اعتراض: جنبش‌های اجتماعی در آمریکا» به دنبال مروری تاریخی در کنار ارائه چارچوبی تحلیلی برای درک جنبش‌های اجتماعی و اعتراض سیاسی در سیاست آمریکا است. مایر نشان می‌دهد که جنبش‌های اعتراضی، بخشی جدایی‌ناپذیر از تاریخ ملت آمریکا از حزب چای بوستون تا جنبش حقوق مدنی بوده است و برای درک نظام سیاسی و جهان اجتماعی و سیاسی باید به اعتراض توجه کرد.

سیمون وینلو^۲ همکارانش (۲۰۱۵) در کتاب «شورش و اعتراض سیاسی» در خصوص این مسئله بحث می‌کنند که در سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۴، نسل جدیدی از معترضان سیاسی

1. David S. Meyer

2. Simon Winlow

به خیابان‌ها آمدند. شورش‌ها بسیاری از شهرهای غربی را مختل کردند و جنبش‌های اعتراضی جدیدی به وجود آمدند از جمله شورش‌های انگلیسی در سال ۲۰۱۱، بحران جاری در یونان، شورش عصبانی‌ها^۱، اعتراضات ام ۱۵^۲ و ما می‌توانیم^۳ در اسپانیا، جنبش اشغال^۴ در نیویورک و لندن و لیگ دفاع انگلیسی^۵ در شمال انگلستان. پژوهشگران به دنبال پاسخ به این پرسش هستند که این گروه‌های معترض برای چه می‌جنگند و شانس موفقیت چقدر است؟ این کتاب از نیویورک، اسپانیا تا شمال انگلستان به برخی از صداهای فراموش شده دهه گذشته فضا می‌پردازد، صداهایی که به دلیل سیطره مداوم اقتصاد نئولیبرال کنار گذاشته شده‌اند.

سارا پیکارد^۶ (۲۰۱۹) در کتاب خود با عنوان «سیاست، اعتراض، مشارکت سیاسی و مخالفت جوانان در قرن بیست و یکم بریتانیا» ارزیابی از مشارکت سیاسی انتخاباتی و غیرانتخابی جوانان در بریتانیای معاصر ارائه می‌دهد و به بررسی مخالفت سیاسی جوانان به عنوان بخشی از موج جهانی اعتراض به رهبری جوانان می‌پردازد. *اولیویه فیلپول*^۷ و *فابین جوبارد*^۸ (۲۰۲۰) در کتاب خود با عنوان «سیاست بی‌نظمی: پلیسی شدن اعتراضات در فرانسه» این مسئله را طرح می‌کنند که درگیری بین پلیس و تظاهرکنندگان در عرض چند سال چند برابر شده است که با گسترش تعداد خیره‌کننده مجروحان نیز همراه بوده است. در حالی که تظاهرات خیابانی کمتر از قبل به عنوان یک ابراز اعتراض مشروع شناخته می‌شود.

بایرجان سیم‌گمبتوف^۹ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان «ویژگی‌های اعتراضات سیاسی در جامعه مدرن (مورد قرقیزستان)» به بررسی جنبه‌های نظری و عملی اعتراضات سیاسی قرقیزستان در سال ۲۰۲۰ می‌پردازد. این پژوهش با بهره از روش فراترکیب، تحلیلی از

3. Indignados

4. M 15

5. Podemos

4. Occupy movement

5. English Defence League

6. Sarah Pickard

7. Olivier Fillieule

8. Fabien Jobard

9. Bauyrzhan SIMAGAMBETOV

اعتراضات سال‌های اخیر در جامعه قرقیزستان را شرح می‌دهد. این تحقیق به بررسی دقیق دلایل اعتراضات سیاسی پرداخته و به نظرات محققان مختلف در مورد ویژگی‌های اعتراضات در آن کشور توجه می‌کند. کریستینا / ایراکلیونا^۱ در پژوهش خود با عنوان «سناریوهای ملی دیجیتالی شدن اعتراض سیاسی» به بررسی تغییرات در ویژگی‌های مشخص اعتراضات سیاسی به دلیل ورود فناوری‌های دیجیتال جدید در آنها می‌پردازد. این پژوهش با استفاده از روش سناریونویسی به مطالعه پنج مورد منعکس‌کننده ماهیت دیجیتالی شدن اعتراضات سیاسی می‌پردازد. کلاین^۲ و ریگان^۳ در پژوهشی با عنوان «پویایی اعتراضات سیاسی» به بررسی اعتراضات منطقه خاورمیانه در سال‌های اخیر می‌پردازند. تحقیقات آنها در مورد پویایی واکنش دولت به اعتراض است. آنها نتیجه می‌گیرند وقتی معترضان هزینه‌های امتیازی بالایی ایجاد می‌کنند، دولت به شیوه‌ای اجباری پاسخ می‌دهد. برعکس؛ هزینه‌های بالای اختلال، دولت را تشویق می‌کند تا خواسته‌ها را برآورده کند.

هرچند این آثار، وسعت دید پژوهشگران را نسبت به وضعیت اعتراضات سیاسی در ایران و سایر کشورها گسترش می‌دهد، اما بسیاری به اعتراضات ۱۴۰۱ نپرداخته‌اند و پرداخت برخی نیز از زوایای خاص بوده است. این پژوهش سعی کرده است با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای به یک دید جامع از اعتراضات ۱۴۰۱ دست یابد و علاوه بر توجه به علل و زمینه‌های این مسئله، عوامل مداخله‌گر و پیامدهای آن را نیز احصاء کند. این دید یکپارچه علاوه بر قیاس‌پذیر کردن اعتراضات ۱۴۰۱ با ایجاد دانش انباشته در خصوص اعتراضات در ایران به سایر پژوهشگران کمک می‌کند که در تحلیل روند اعتراضات در ایران بتوانند در باب آینده مقوله اعتراض در ایران تأمل کنند. این پژوهش در پایان نیز با ارائه طرح‌واره‌ای از اعتراضات ۱۴۰۱ در ایران، نمایی واضح را از فضای مبهم آن رویداد پیش روی خواننده قرار می‌دهد.

1. Kristina Iraklievna
2. Graig R. Klein
3. Patrick M. Regan

ملاحظات نظری

این پژوهش یک پژوهش کیفی است و به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی از طریق استقرایی بود؛ اما از آنجا که هر پژوهشی به نوعی ادامه راه گذشتگان آن حوزه محسوب می‌شود هرگز نمی‌تواند خود را فارغ از مبانی و ادبیات نظری بداند، این ادبیات نظری خواهد بود که رویکرد پژوهشگر را مشخص کرده و زاویه دید او را به امور گشایش می‌دهد. مبانی نظری و ادبیات پژوهش بر پایه تغییرخواهی در یک نظم سیاسی می‌باشد. در این مسیر با دو نوع تغییرخواهی اصلاحات و اعتراض روبرو می‌شویم. اصلاحات با استفاده از ابزار درون ساختار سیاسی انجام می‌شود در حالی که رویکردهای اعتراضی به ابزارهای خارج از نظم سیاسی روی می‌آورند.

اعتراض در لاتین از ریشه لاتینی پروتستاری^۱ به معنی «علنا شهادت داد، به طور واضح و علنی اعلان کرد و استدلال نمود، موضوعی را رو در روی طرف رد کرد و بد شمرد و انکار کرد» است (بابائی، ۱۳۶۵: ۵۰). اعتراض غالباً در ساحت یک کنش به ظهور و بروز می‌رسد و منظور از کنش اعتراضی، رفتار یا فعالیتی است که بروز و ظهور اصلی آن مخالفت و معارض شدن باشد. در این پژوهش، کنش‌های جمعی اعتراضی^۲ که خارج از ابزارهای موجود در یک نظم سیاسی عمل می‌کند به مرکز بحث می‌آید. این کنش‌های جمعی می‌تواند در قالب جنبش اجتماعی^۳ و یا شورش^۴ روی دهد که در ماهیت و نحوه عمل تفاوت‌هایی دارند. یکی از نتایج این کنش‌های جمعی اعتراضی می‌تواند انقلاب^۵ باشد که در واقع دگرگونی کامل نظم سیاسی را شامل می‌شود. در خصوص جنبش‌های اعتراضی، ماهیت و چگونگی عمل آنها نظریات مختلفی مطرح شده است. /ستکلنبورگ^۶ و کلندرمنتر^۷ (۲۰۰۹) این نظریات را در طرح زیر خلاصه کرده‌اند که مورد توجه است.

-
1. Protestari
 2. Collective Actions
 3. Social movement
 4. Rebellion
 5. Revolution
 6. Jacqueliën van Stekelenburg
 7. Bert Klandermans

جدول ۱- نظریات حوزه جنبش‌های اجتماعی

	رویکردهای معاصر		رویکرد کلاسیک	
	رویکرد سازه‌انگاری اجتماعی	رویکرد روند سیاسی	بسیج منابع	جامعه توده‌ای رفتار جمعی
چرا مردم اعتراض می‌کنند	ساخت اجتماعی واقعیت: (معنی) ساخت و ساز هویت احساسات انگیزه	فرصت‌های سیاسی (آزادی شناختی)	منابع، فرصت‌ها، اثر شبکه‌های اجتماعی	گلایه‌ها، نارضایتی، آنومی تضاد طبقاتی
چه کسی اعتراض می‌کند؟	گروه‌های ضد فرهنگی، گروه‌های هویتی	ائتلاف بین رقبای/ نخبگان سیاسی	به خوبی سازماندهی شده، شبکه‌های اجتماعی، حرفه‌ای، مدبر	بیگانه، سرخورده، متلاشی شده، دستکاری شده به حاشیه رانده شده
اشکال اعتراض	ایدئولوژیک، بیانگر، هویت‌محور (سازمان‌های فرهنگی و مذهبی، گروه‌های خودیاری، سبک‌های زندگی جایگزین)	عقلانی، ابزاری، سیاست‌مدار (لابی، جدال نخبگان، اخلال در اقلیت بومی، یعنی اعتصابات تحصن)	منطقی، برنامه‌ریزی شده، ابزاری (سیاست‌نهادی، لابی، گروه‌های ذینفع)	خودجوش، غیرمنطقی، رسا، خشن (هراس، مد، اوباش، جنایت)

منبع: (Klandermans, Stekelenburg, 2008)

رویکردهای کلاسیک به‌عنوان مثال، تئوری رفتار جمعی، نظریه جامعه توده‌ای و محرومیت نسبی؛ متکی بر همان توالی علی کلی هستند که از نوعی فشار ساختاری (خواه صنعتی شدن، شهرنشینی، بیکاری) است، تنش ذهنی و در نتیجه تمایل روانی به انجام رفتارهای افراطی مانند هراس، اوباش و غیره برای فرار از این تنش‌ها ایجاد می‌شود. نسخه‌های مختلف رویکردهای کلاسیک بر این توالی اساسی توافق دارند و تنها در مفهوم‌سازی متفاوت هستند. رویکردهای کلاسیک تمایل دارند سیاست‌های مشاجره‌آمیز را به‌عنوان طغیان‌های خودانگیخته، غیرمنطقی و اغلب خشونت‌آمیز کنش جمعی به‌عنوان

واکنشی به نارضایتی‌های احساس شده آنومی توصیف کنند. معترضان بر اساس رویکردهای کلاسیک، افراد تحت فشار، بیگانه، سرخورده، محروم، متلاشی و به حاشیه رانده شده تحت تأثیر بحران‌های اقتصادی، توزیع ناعادلانه رفاه، حقوق اجتماعی و فروپاشی هنجاری بودند.

در رویکردهای موخر، شاهد جنبش‌های اجتماعی جدید^۱ هستیم، جنبش‌هایی که از دهه ۱۹۶۰ میلادی گسترش پیدا کرد. در سال‌های اخیر در واقع اعتراضات خیابانی و جنبش‌های اعتراضی به یک روش مرسوم برای پیشبرد اهداف تبدیل شده است و از نظر کثرت و موضوعات، فراوانی و تنوع زیادی پیدا کرده است. این افزایش جنبش‌های اعتراضی در حالی بود که رفاه کاهشی نبود بلکه رو به رشد بود. تغییر دیدگاه‌ها در مورد سیاست‌های مشاخره‌آمیز و رشد فعالیت جنبش‌های اجتماعی در دوران پر رونق، محققان در ایالات متحده و اروپا را با این سؤال مواجه کرد که این فعالیت جنبش اجتماعی اگر از محرومیت نشأت نمی‌گیرد پس از کجاست؟

مسئله ابزارهای نوین مانند شبکه‌های اجتماعی و اینترنت نیز به عنوان ابزاری برای بسیج و ایجاد هماهنگی و حتی بستری برای ظهور و بروز اعتراض به کمک آمده و معادلات را نسبت به رویکردهای کلاسیک تغییر داده است.

در خصوص چگونگی و صورت بروز اعتراض نیز مباحث مختلفی مودجود است، شاید بتوان در یک دسته‌بندی انواع اعتراض را در قالب جنبش اجتماعی، شورش و انقلاب تصور کرد. در ادامه، این سه مفهوم به اضافه اصل مفهوم اعتراض سیاسی تشریح می‌شود. این رویکرد به درک بهتر از چیستی ماهیت اعتراضات ۱۴۰۱ کمک کننده خواهد بود.

روش تحقیق

برای انجام این پژوهش از روش تحقیق نظریه زمینه‌ای^۲ استفاده شده است. نظریه پردازی زمینه‌ای، روالی نظام‌مند و کیفی است، برای تولید نظریه‌ای که یک فرآیند، کنش یا برهمکنش را درباره یک موضوع خرد واقعی در سطح مفهومی کلی تشریح کند. امروزه

1. New Social Movements (NSMs)

2. Grounded Theory

سه رهیافت مسلط در نظریه‌پردازی زمینه‌بنیان قابل تفکیک است: رهیافت نظام‌مند^۱ که با اثر/اشتراوس و کوربین^۲ (۱۹۹۸) شناخته می‌شود. رهیافت ظاهرشونده^۳ که مربوط به اثر گلنیرر^۴ (۱۹۹۲) است. رهیافت ساخت‌گرایانه^۵ که توسط چارمز^۶ (۲۰۰۰) حمایت می‌شود (Creswell, 2005). برای این پژوهش از رهیافت نظام‌مند متعلق به اشتراوس و کوربین

استفاده شده است. در این رهیافت شش مقوله از اطلاعات وجود دارد:

شرایط علی^۷: مقوله‌هایی مربوط به شرایطی که بر مقوله‌محوری تأثیر می‌گذارند؛

شرایط زمینه‌ای^۸: شرایط خاصی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند؛

مقوله‌محوری^۹: یک صورت ذهنی از پدیده‌ای که اساس فرآیند است؛

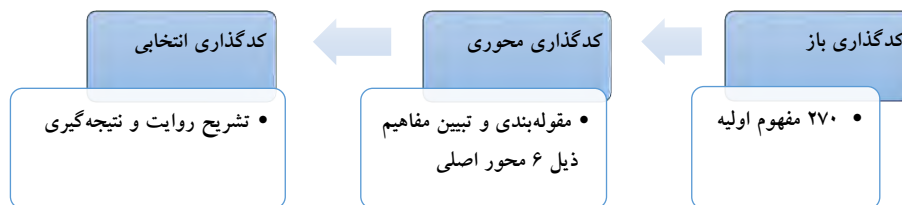
شرایط مداخله‌گر^{۱۰}: شرایط زمینه‌ای عمومی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند؛

راهبردها^{۱۱}: کنش‌ها یا برهم‌کنش‌های خاصی که از پدیده‌محوری منتج می‌شود؛

پیامدها^{۱۲}: خروجی‌های حاصل از استخدام راهبردها (Creswell, 2005).

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش مصاحبه نیمه‌ساختار یافته بود و با بهره از نمونه‌گیری هدفمند، با بیست و هفت نفر از صاحب‌نظران در عرصه سیاست مصاحبه صورت گرفت. در نهایت داده‌ها از طریق روش تحقیق نظریه زمینه‌ای که در ابتدای این بخش تشریح شد در سه مرحله کدگذاری باز^{۱۳}، محوری^{۱۴} و انتخابی^{۱۵} تحلیل شد تا به پرسش‌های پژوهش پاسخ داده شود. در طرح‌واره زیر فرآیند دستیابی به یافته‌ها قابل مشاهده است.

-
1. Systematic
 2. Strauss and Corbin
 3. Emergent
 4. Glaser
 5. Constructivist
 6. Charmaz
 7. Causal Conditions
 8. Context Conditions
 9. Core Category or Phenomenon
 10. Intervening Conditions
 11. Strategies
 12. Consequences
 13. Open Coding
 14. Axial Coding
 15. Selective Coding

یافته‌های تحقیق

با توجه به سوالات پژوهش مبتنی بر روش تحقیق نظریه زمینه‌ای، مهمترین یافته‌های پژوهش شامل تبیین مقوله اصلی، شرایط علی، زمینه حاکم، شرایط مداخله‌گر، کنش‌ها و واکنش‌ها و پیامدهای رویدادهای پس از مرگ مهسا امینی در سال ۱۴۰۱ است. در جدول ذیل می‌توان نگاه اجمالی به خلاصه یافته‌ها داشت و در ادامه یافته‌ها تشریح خواهد شد.

پدیده اصلی	خوشه مقوله‌ای	مقولات مفهومی
تغییرخواهی اعتراضی	شرایط علی	نارضایتی از وضع موجود: سیاسی، فرهنگی، اقتصادی
		انباشت نارضایتی
		نداشتن چشم‌انداز مثبت از آینده
	زمینه	تعلیق اصل ۲۷ قانون اساسی
		غیاب سیاست در حوزه عمومی
		تضعیف رسانه‌های رسمی
	شرایط مداخله‌گر	زیرساخت‌سازی: سیاسی، اقتصادی، فرهنگی
		بهره‌برداری: فشارهای دولتی، فشارهای افکار عمومی
		آزادسازی قیمت‌ها
	کنش‌ها و واکنش‌ها	مرگ مهسا امینی
		بروز اعتراضات در قالب شورش
		رادیکالیسم اجتماعی
	پیامدها	امنیت‌زدایی
		اقتدارزدایی از حاکمی
		گسترش و تعمیق شکاف مردم و حاکمیت و مشارکت‌زدایی مدنی
		گسترش و تعمیق شکاف‌های اجتماعی بین مردم و اعتمادزدایی از جامعه
		افزایش و موثرسازی فشارهای خارجی

الف - پدیده اصلی

در واقع کشف پدیده محوری، شناخت ماهیت رویدادهای پس از مرگ مهسا امینی است. این رویدادها را می‌توان در وهله اول و در ساحت ظاهر اعتراض دانست. اعتراض به وضع موجود و لزوم ایجاد تغییر. از این منظر تغییرخواهی به عنوان مقوله اصلی شناسایی شد. این امر که جوامع بشری همواره نیازمند ایجاد تغییر و به‌روزرسانی هنجارها و قواعد حکمرانی خود هستند باعث می‌شود ساختارهایی برای ایجاد تدریجی تغییر و اعمال تغییرخواهی نسل‌های مختلف در بطن نظم سیاسی ایجاد شود. مجلس قانون‌گذاری و فرآیند انتخابات یکی از سازوکارهای نهادی است که برای اعمال تغییرات مدنظر جامعه در نظم‌های سیاسی مختلف به گونه‌های متفاوت مورد استفاده قرار گرفته است. مطلوب‌ترین حالت تغییردهی برای حکومت‌ها، ایجاد تغییرات از طریق اصلاحات است. اما در برخی موارد نیز نظم سیاسی با جنبش‌های اجتماعی و شورش مواجه می‌شود.

اصلاح در درون چهارچوب‌ها و ساختارها سعی در بهبود وضعیت دارد و تلاش می‌کند در چهارچوب قانون، میل تغییرخواهی خود را به پیش‌برد. نهاد انتخابات، نهادی برای اصلاح رویه‌های حکمرانی و ساختار سیاسی است. یک گروه سیاسی که بر سر کار است، سیاست‌هایی را پیش‌برده و وعده‌هایی داده است، وقتی در پیش‌برد آن سیاست‌ها ناکام می‌شود یا در تحقق وعده‌ها دچار مشکل می‌شود، انتخابات یک مسیر اصلاح‌طلبانه است که از طریق آن جامعه، شعارها، وعده‌ها و سیاست‌های دیگری را در موقعیت تصمیم‌گیری، تصمیم‌سازی و قدرت سیاسی قرار می‌دهد. در واقع با همان امکانات مشروع و قانونی درون ساختار سیاسی، «تغییرات» را پیش‌می‌برد، کمترین تنش را در کل جامعه ایجاد می‌کند و تنش‌هایش نیز مسالمت‌آمیز هستند.

زمانی که تغییرخواهی از مسیر اصلاح به نتیجه نرسد و یا احساس شود که از این مسیر به نتیجه نمی‌رسد، بروز اعتراض برای تغییرخواهی رخ می‌دهد. در واقع هنگامی که یک فعل منتقدانه در برابر یک وضعیت شکل می‌گیرد، اعتراض رخ داده است. این بروز در سه حالت جنبش، شورش و انقلاب است.

اگر افراد میل به تغییرخواهی را در چهارچوب ساختار دنبال کنند، این وضعیت تبدیل به اصلاح می‌شود. اما یک جنبش؛ هدف، سازمان و تشکیلات داشته و ساختارها را بی‌ثبات می‌کند. جنبش‌ها از ساختار فراروی می‌کنند، ساختارها را متزلزل کرده و مسیری فراتر از فرآیندهای بروکراتیک را برای بهبود وضعیت پیگیری می‌کنند. شورش اما شکل خشن اعتراض است که با ویرانی، قتل و از بین بردن اموال عمومی و رفتارهایی غیرعقلانی همراه است. شورش‌ها واکنشی جمعی و کم‌ویش خشونت‌آمیز به یک وضعیت یا رخداد غیرقابل تحمل یا غیرقابل انتظار هستند که بدون پیش‌آگهی و به سرعت رخ می‌دهند و کم‌دامنه و کم‌دوام هستند. شورشگران به صورت اتفاقی با یکدیگر پیوند می‌خورند. کنش‌های آنها صرفاً اعتراضی و کم‌ویش خشونت‌آمیز بوده و مطالبات مشخصی را دنبال نمی‌کنند.

«شورش‌های اجتماعی» فقط اعتراض و تغییرخواهی آن با صورت‌های دیگر اعتراض جمعی مشترک است، ولی از نظر فرآیند و نتایج با آنها تفاوت دارد. زیرا ایدئولوژی خاصی بر آن حاکم نیست، رهبری خاصی نیز بر آن وجود ندارد و سازماندهی ولو منعطف در کار نیست و سطح خشونت در آن خیلی بالاست. خشونت در جنبش‌های اجتماعی، کنترل‌شده و مدیریت‌شده است. جنبه‌های عقلانی شورش‌های اجتماعی تقریباً خیلی ضعیف است و جنبه‌های غریزی و غیرعقلانی‌اش بسیار بالاست. بنابراین غالباً فوران خشم، نفرت و انتقام است. شورش اجتماعی در واقع اعتراضی محسوب می‌شود که دیگر هیچ کاری به پیامدها، نتایج، اخلاقی یا غیراخلاقی بودن کار خود ندارد. فقط خشمی در وجود اوست که می‌خواهد آن را بروز دهد. ایران در دهه ۷۰، شکل‌های محلی^۱ از این شورش‌های اجتماعی را در مشهد، قزوین، اراک و اسلام‌شهر شاهد بوده است؛ از این منظر می‌توان گفت در سال‌های ۹۶، ۹۸ و ۱۴۰۱ با شورش اجتماعی فراگیر روبرو شد.

آنچه که وقایع پس از مرگ مهسا امینی نشان می‌دهد، تغییرخواهی اصلاحی نیست، زیرا در چهارچوب‌ها و ساختارهای نظام سیاسی موجود به دنبال بیان اعتراض و رسیدن به تغییر نبود. همچنین نمی‌توان آن را جنبش اجتماعی دانست؛ زیرا رهبری چه از نوع واحد یا چندسر، ایدئولوژی همه‌پذیر و ساماندهی منظمی در آن دیده نمی‌شود و از منظر اهداف

1. Local

نیز به دنبال رسیدن به هدف مشخصی نیست و درخواست‌ها متعدد و پراکنده است. در خصوص انقلاب بودن رویدادهای ۱۴۰۱ نیز باید گفت هیچکدام از نشانه‌های وضع انقلابی را نمی‌توان در وضعیت کنونی جامعه ایران یافت. سلب وفاداری ساختار قدرت، اشکال در مکانیسم قوه قهریه، اکثریت فعال که حاضر به دادن هزینه برای تغییر نظام سیاسی باشند، انسداد سیاسی و وجود آلترناتیو مقتدر قابل مشاهده نیست.

این شورش‌های اجتماعی هستند که به صورت وسیعی خشم و نفرت را تا این حد بروز می‌دهند که به لحاظ عاطفی و روحی، همدلی‌های لازم در بخشی از جامعه نسبت به بخشی دیگر مشاهده نشود و گسست‌ها و شکاف‌های اجتماعی تا آنجا تعمیق یابد که حتی در بین کسانی که سابقاً روابط دوستانه و همدلانه‌ای داشته‌اند نیز متبلور شود. همچنین خشم، نفرت و ظهور و بروز غرایز، ساختار عقلانی جامعه را متزلزل کرده و یک نیروی غریزی است که به شکل خشم و انتقام کار می‌کند. در نتیجه پس از تبیین‌های صورت گرفته، می‌توان پدیده اصلی رویدادهای پس از مرگ مهسا امینی را در سال ۱۴۰۱، تغییرخواهی اعتراضی از نوع شورش دانست.

ب- شرایط علی

در این پژوهش و بر اساس نظر خبرگان، برخی موارد در سال‌های اخیر باعث شده است که شرایطی بر جامعه حاکم شود که می‌توان آنها را شرایط علی بروز مقوله اصلی شورش ۱۴۰۱ در نظر گرفت؛ یعنی مواردی که به صورت مستقیم بر پدیده تاثیر گذاشته و باعث بروز آن شده است. بر اساس داده‌های بدست آمده، این شرایط شامل نارضایتی از وضع موجود در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به‌ویژه در زنان و نوجوانان، انباشته شدن اعتراضات و نداشتن چشم‌انداز مثبت از آینده بوده است.

* نارضایتی از وضع موجود

نارضایتی از وضع موجود را می‌توان در سه ساحت سیاسی، فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی مشاهده کرد.

۱- سیاسی

در سال‌های اخیر برخی افراد حاضر در صحنه از نظر سیاسی معتقدند که به‌عنوان بخشی از جامعه ایران، امکان و شرایط فعالیت سیاسی پذیرفته‌شده و مشروع را ندارند یا به شیوه‌های برگزاری در انتخابات مثل انتخابات ۱۴۰۰ اعتراض دارند. در بررسی شورش‌های ۱۴۰۱ می‌توان گفت اولین بار است یک پدیدار اجتماعی، سیاسی، امنیتی فراگیر در سطح ملی اتفاق می‌افتد؛ ولی گروه‌ها، مجموعه‌ها و سازمان‌های سیاسی از موافق تا معاند در آن «بلاموضوع» هستند. نه اینکه موافق، مخالف، ضعیف یا قوی باشند؛ بلکه اصلاً موضوعیتی نداشته و این وضعیت آنومی^۱ است. به‌قدری سازمان سیاسی تنظیم‌کننده عمل سیاسی از دور خارج یا فرسوده شده که عمل سیاسی - اجتماعی هست ولی ساختارها اصلاً موضوعیت ندارند. در سوی دیگر فعال و میدان‌دار ماجرا، رادیکال‌ترین جریان‌های سیاسی خارج از ایران هستند که اصلاً روی اصل ایران مناقشه دارند؛ از تجزیه‌طلب تا گروهک منافقین و سلطنت‌طلبان که تلاش داشتند میدان‌دار باشند. در غیاب نهاد سیاسی در حوزه عمومی، اعتراض بلافاصله به خیابان می‌آید. در عرصه حکمرانی کنونی نمی‌توان کارویژه^۲ نهاد سیاسی در عرصه عمومی را نادیده گرفت و حذف کرد. اعتقاد به اینکه نیازی به گروه‌ها، سازمان‌ها و نیروهای سیاسی نیست، منجر به بلافصل شدن کنش‌های میدانی خواهد شد. وقتی نهاد سیاسی به هر شکل آسیب ببیند یا از دستور کار خارج می‌شود، امر سیاسی است؛ ولی نهادی که آن امر سیاسی را کنترل و تنظیم کند وجود ندارد در نتیجه بلافاصله اعتراض به خیابان می‌آید.

۲- فرهنگی - اجتماعی: به‌ویژه زنان و نوجوانان

بر اساس داده‌های یکی دیگر از شرایط علی و بستر ساز شورش‌های ۱۴۰۱ را می‌توان از موضع فرهنگی - اجتماعی تحلیل کرد. در این موضع نیز اعتراض وجود دارد و در این بین مسئله زنان و نوجوانان به‌صورت ویژه قابل تأمل است. در جامعه ایران به‌تدریج به دلیل دگرگونی‌هایی که در طول زمان در زیست‌جهان شهروندان رخ داده و در این سه دهه با

1. Anomie

2. Function

شدت زیاد پیش رفته است؛ مسائلی که پیش‌تر برایش مساله نبود یا دست کم در حدی نبود که به تعارض‌های هنجاری تبدیل شود، اکنون به تعارضات هنجاری مبدل شده است. اکنون مساله زنان در مواجهه اجتماعی و در صورت‌بندی زندگی جمعی ایرانیان نقش مهمی یافته است. مساله زنان که در گذشته کمتر در کانون مسائل قرار داشته و بیشتر در حاشیه مسائل دیگر مطرح می‌شد به تدریج به سمتی می‌رود که در مرکز^۱ مسائل اجتماعی و حتی در مرکز مسائل فکری-دینی قرار گیرد. از لحاظ هنجاری و ارزشی، بین آنچه زنان روی آن تأکید دارند و واقعیت‌هایی که درباره زنان وجود دارد، تعارض هنجاری شکل گرفته است. در تعارض هنجاری، ایران با کلیتی از تلقی درباره زنان به‌عنوان یک واقعیت که در جامعه، سازوکار اجتماعی و بخش حکمرانی وجود دارد، مواجه می‌شود. تعارض به‌وجود آمده، موردی و مصداقی نیست؛ بد یا خوب عمل کردن و بد درآمدن در اجرا نیست، بلکه تعارضی هنجاری است. از سوی دیگر زنان و مسائل زنان به فراتر از دوگانه‌های ایدئولوژیک و سیاسی رفته است. یعنی توانسته مساله زنان را به فراروی از دوگانه‌های ایدئولوژیک و سیاسی ببرد. دامنه‌اش فراگیر و گسترده شده و زیر چتر پایگاه‌های ایدئولوژیک قرار ندارد. مسائل زنان پتانسیل بالایی برای طرح شدن دارد؛ چرا که مثل مسائل قبلی حل یا منحل نشده و در واقع فرسوده و مصرف نشده، بلکه بکر است. به تدریج در سال‌های آتی مساله زنان در کانون فکر دینی و کانون مسائل اجتماعی جامعه قرار می‌گیرد. مسائلی که پیشتر مورد توجه بوده است اکنون دیگر ظرفیت کنشگری اجتماعی را ندارد ولی مساله زنان، مساله‌ای تازه است و به بلوغ رسیده است که امکان ظهور و بروز خیابانی به خود می‌گیرد. از این منظر مسائل فرهنگی-اجتماعی و تعارضات هنجاری شکل گرفته در سه دهه اخیر در بخشی از جامعه بخصوص در بخشی از قشر بانوان، در ایجاد بسترها و زمینه‌های شورش اخیر قابل مشاهده است. این مسئله در شعار اصلی این رویداد یعنی «زن، زندگی، آزادی» نیز مشهود است.

آنچه در رویدادهای پس از مرگ مهسا امینی در سال ۱۴۰۱ قابل مشاهده بود علاوه بر زنان، حضور پررنگ طیف سنی نوجوان و جوانان در اعتراضات بود. نوجوانان امروز یا

1. Core

همان دهه هشتادی^۱ از این نظر مهم هستند و موضوعیت دارند که این نسل در دوره‌ای به نوجوانی و جوانی می‌رسند که اثر آن زیست جهان پیشین و بومی ایران اعم از دینی، ملی و ایرانی در قوام بخشی به این نسل و روابط آنها با جامعه کم است. یک فاصله ایجاد شده و آنها کمتر در معرض زیست جهان دینی قرار می‌گیرند. ساختار آگاهی و کرداری این نسل، کمتر در درون آن زیست جهان بومی، دینی و ایرانی شکل گرفته است. بخش اعظم ساختار معرفتی، هنجاری و کرداری آنها در سرعتی‌ترین و باشتاب‌ترین تغییرات زیست جهانی تاریخ بشر شکل گرفته که زیست جهان مدرن و بعضاً زیست جهان پست مدرن است. چون قوام زیست جهان بومی روی این نسل کم بوده و زیست جهان جدید و مدرن روی آنها مؤثرتر است؛ در واقع موقعیت‌ها، مناسبات و افکار متفاوت تری پیدا کرده‌اند و به نوعی فاصله نسلی شکل گرفته است.

در این نسل مساله و چالشی به نام «اکنون زدگی» پررنگ است. از یک سو پیوند و پیوستارشان با تاریخ و روابط تاریخی شان ضعیف شده و از طرف دیگر نسبت آنها با آینده مبهم است. اینجا «اکنون زدگی» یعنی وضع موجود هرچه است، تعیین تکلیف می‌کند وضع قبلی چه بوده و همچنین تعیین تکلیف می‌کند وضع آینده چه خواهد بود. وقتی اوضاع خراب است، نگاه به گذشته هم مثبت نیست و نسبت به آینده هم نمی‌توان ذهنیت و چشم انداز مثبتی داشت. در واقع دهه هشتادی، نسلی هستند که زیست جهان مدرن در قوام بخشی سازمان آگاهی و نظام ارزشی آنها نقش قوی تری نسبت به نسل‌های قبلی ایفا کرده است. همچنین مساله اکنون زدگی در آنها برجسته است مخصوصاً اکنونی که چندان رضایت بخش نیست و آنها را نسبت به آینده و گذشته در یک موضع منفعل قرار می‌دهد. نسل دهه هشتادی هیچ تجربه‌ای از فضای غیردیجیتال ندارد. وقتی زیست او آغاز شده و در دوره نوجوانی هویت یابی کرده است، هیچ تصویر و ادراکی از ماقبل خود ندارد. این فضا و محیط زیست جدید، ساختار دارد و عنصری ساختاری است. قطع نظر از اینکه چه محتوایی در اینجا ردوبدل می‌شود به شکل ساختاری روی صورت بندی معرفتی و آگاهی فرد و نظام روابط اجتماعی او تأثیرگذار است. برخی نظرات مطرح است که «اگر

۱. متولدین دهه هشتاد هجری شمسی به بعد

اینستاگرام یا شبکه اجتماعی ایرانی داشته باشیم، مسائل ما حل می‌شود؛ باید گفت این چنین نیست و مساله آن محتوا نیست، بلکه خودش یک وضعیت ساختاری ایجاد می‌کند و افرادی که در این فضا مشغول هستند و زیست می‌کنند، نتایج ساختاری ایجاد می‌کنند. به عنوان مثال یک مورد سوژه^۱ کردن افراد است، یعنی فردگرایی را تقویت کرده و فرد بسیار خودبنیاد می‌شود، چون می‌بیند بدون نیاز به دیگران و بدون رابطه با دیگران و بی آنکه نسبتی با دیگران داشته باشد، زندگی خود را در آن فضا می‌گذراند و هنگامی که نوجوانان بیشتر در این فضا حضور دارند، خصلت‌هایی در وجودشان شکل می‌گیرد و در نهایت ساختار ادراکی آنان را دچار تحول می‌کند که ضد اقتدار حاکمیت و چارچوب‌شکن است.

مسئله چهارم در مورد ظهور و بروز پررنگ نوجوانان در شورش ۱۴۰۱، گسترش NEET^۲ در نسل نوجوان و جوان است. شاخصی که به نوجوانان و جوانانی اشاره دارد که ۱۵ تا ۲۴ سال سن دارند اما آموزش نمی‌بینند، جایی استخدام نیستند و مهارتی نمی‌آموزند. محل ظهور و بروز آنها خانه، کافه، خیابان یا فضای مجازی است. وقت زیادی دارند، چون نه تعهد کاری دارند و نه تعهد آموزشی. این افراد هنگام پیدایش بحران‌های اجتماعی متهور و نترس هستند و قدرت تخریب بالایی دارند. در واقع ورودشان به بحران‌های اجتماعی، تخریب‌گرانه است و می‌توان آن را یکی از شرایط علی بروز پدیده شورش در سال ۱۴۰۱ دانست.

۳- اقتصادی

سومین حوزه‌ای که نارضایتی از وضع موجود را گسترش داد و شرایط علی برای ظهور و بروز شورش ۱۴۰۱ را پدید آورد؛ وجود نارضایتی درباره نابرابری، تبعیض و فساد اقتصادی است. این نارضایتی در حوزه اقتصادی در سال‌های اخیر عمیق و گسترده شده است. دهه ۹۰ دهه‌ای است که بر اساس شاخص‌ها و آمارها، وضعیت اقتصادی جامعه مطلوب نیست. اعتراضات ۹۶، ۹۸ و ۱۴۰۱ در مسیر و روند یک دهه است و این میزان اعتراضات اجتماعی

1. Subjectiv

2. NEET: Not in Education, Employment or Training

فراگیر صورت گرفته، بخشی از آن ناشی از مشکلات اقتصادی است. در حوزه اقتصاد به نوعی عقبگرد و پسرفت در دهه ۹۰ مشاهده می‌شود. حتی نسبت به دهه‌های ۸۰، ۷۰ و ۶۰ پس از انقلاب. رشد اقتصادی صفر، نرخ سرمایه‌گذاری منفی و کاهش درآمد سرانه بیش از ۳۵ درصد که شاخصی در رفاه عمومی است. ۳۵ درصد توان رفاه عمومی جامعه در دهه ۹۰ کاهش پیدا کرد، ارزش پول ملی پایین آمد. در پایان سال ۸۹، دلار هزار و ۶۰ تومان بود، اما امروز بیش از ۵۰ برابر شده است. از نظر نابرابری، به طور مثال فقر مطلق در دهه ۹۰ و تا سال ۹۸، سه برابر شده و در سال‌های بعد از ۹۸ هم همچنان رشد داشته است. ضریب جینی در این دهه و پیش از سال ۱۴۰۰ در بالاترین سطح بوده است. شکاف درآمدی از ۱۱ برابر بین دهک اول و دهک دهم به ۱۴ برابر افزایش پیدا کرده است. اینها همگی نشان می‌دهد جامعه از نظر اقتصادی وضعیت پرچالشی را در دهه ۹۰ پشت سر گذاشته است. آمارهای اقتصادی، مساله نابرابری، فقر، فساد و... با روندی بازدارنده یا روند گره‌گشایی مواجه نبود که احساس شود از نظر پیشگیری و برخورد، کمتر شده است.

* انباشت نارضایتی

دومین گزاره‌ای که از منظر خبرگان جزء شرایط علی محسوب می‌شود، انباشته شدن نارضایتی و اعتراضات خفته در ادوار گذشته است. در سال‌های اخیر روندهای اصلاحی در مجموع، معیوب و ناموفق بوده‌اند. اعتراضات و نارضایتی‌های اجتماعی به شکل وسیع و عمیقی در جامعه ایجاد شده است، با گذشت چهار دهه از انقلاب اسلامی، نارضایتی‌های عمومی حالت انباشته پیدا کرده، حل نشده و روی هم تجمیع شده و به مرور افزایش یافته‌اند. این نارضایتی‌های اجتماعی عمیق و گسترده طبقات مختلف جامعه را در محیط اعتراض قرار می‌دهد؛ طبقه ضعیف، طبقه متوسط و طبقه بالا همگی به نوعی از منظر خود ناراضی هستند و به جامعه معترض می‌پیوندند. در واقع چه در ساحت طبقاتی، چه در ساحت حوزه‌های سیاسی، فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی، نارضایتی‌های خرد در سالیان پس از انقلاب در حالت انباشتگی قرار گرفته است. این وضعیت باعث می‌شود در صورت وقوع حوادثی مانند اعتراضات به کشته شدن یک دختر جوان، نارضایتی‌های انباشته شده در اقشار مختلف ظهور و بروز پیدا کند.

* نداشتن چشم‌انداز مثبت از آینده

سومین گزاره‌ای که با عنوان شرایط علی اعتراضات و شورش‌های ۱۴۰۱ مطرح است، وجود ابهام درباره آینده و نداشتن چشم‌انداز مثبت از آینده است. یکی از نشانه‌های مهمی که یک جامعه در وضعیت این‌چنینی به سر می‌برد و آینده برای اعضای جامعه روشن و یا دست‌کم مثبت نیست، مساله مهاجرت است. وقتی در جامعه‌ای مهاجرت زیاد اتفاق می‌افتد و هنجار مهاجرت، مثبت است، بدین معنا است که ضمن نارضایتی از وضع موجود، نسبت به آینده هم چشم‌انداز مثبتی وجود ندارد. بخش‌های دانشجویی و دانشگاهی مانند کل جامعه رادیکال شده‌اند. بعضی‌ها هستند که نارضایتی‌های خاص دارند اما یک نارضایتی عمومی و فراگیری وجود دارد و ابهام و عدم چشم‌انداز روشن به آینده نیز مشترک و فراگیر است. نبود این چشم‌انداز مثبت نسبت به آینده شرایطی را پدید می‌آورد که بروز اعتراضات و وقوع شورش را مهیا می‌کند.

پ- شرایط زمینه‌ای

یافته‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان نشان می‌دهد که نارضایتی اجتماعی، انباشته شدن آن و ابهام در آینده، مستقلاً جامعه را به شورش منتهی نمی‌کند یا دست‌کم در شهریور و مهر ۱۴۰۱ نمی‌توان گفت جامعه را به این نقطه رسانده است. از این‌رو زمینه‌هایی مانند تعلیق اصل ۲۷ قانون اساسی، غیاب سیاست در حوزه عمومی و تضعیف رسانه‌های رسمی نیز به بروز شورش کمک کرده است.

* تعلیق اصل ۲۷ قانون اساسی

«تعلیقی» که در اصل ۲۷ قانون اساسی وجود دارد مبنی بر اینکه اجتماعاتی داشته باشیم که مخل به مبانی اسلام و بدون حمل اسلحه باشد، می‌تواند انجام شود، اما اصلی است که در ۴۴ سال بعد از انقلاب، اهمیتی به آن نشده است. اعتراض هم یک واقعیت انسانی است و هر حاکمیتی باید زمینه‌ای برای ظهور و بروز آن داشته باشد. وقتی امکان ظهور مدنی اعتراض نیست ممکن است نتیجه اعتراض به شورش در خیابان منتهی شود.

* غیاب سیاست در حوزه عمومی

سیاست در حوزه عمومی از طریق نهادهایی مدیریت و تنظیم می‌شود که اسمش سازمان سیاسی و تشکیلات سیاسی است. وقتی اعتراضات وجود دارد و چشم‌انداز منفی هم هست، اگر یک نهاد و سازمان سیاسی فعال و فراگیر دارای دکرترین سیاسی و محیط کارشناسی باشد می‌تواند بین ساختار سیاسی و جامعه حائل شود و اعتراضات را نمایندگی کند. اگر صدها مساله در جامعه در گروه‌ها و بخش‌های مختلف این اعتراض وجود دارد، نهاد سیاست باید بتواند تحلیل کند و مواردی که سیستم، توان کشیدن بار آن را دارد به سطح اول بیاورد و بر آن مسئله تمرکز ایجاد کند، در نتیجه مساله را حل و فصل نماید. وقتی چنین سازمانی نیست، فرد نارضایتی دارد و کسی که بتواند اعتراض او را نمایندگی کند وجود ندارد؛ در نتیجه فرد «خودسر» وارد صحنه می‌شود و اعتراض خودسرانه می‌کند. از این منظر اعتراضات پاییز ۱۴۰۱ خودسر بوده است و هر کسی بر اساس اعتراض و امکانی که دارد یا جمع‌بندی شخصی خود دست به کنش و عمل و حتی خشونت می‌زند. در واقع اعتراض خود را به نهادی سیاسی نمی‌سپارد و شخصاً آن را اعمال و پیگیری می‌کند.

* تضعیف رسانه‌های رسمی

رسانه‌های رسمی در سالیان اخیر بر اثر عوامل مختلف تضعیف شده‌اند. رشد رسانه‌های اجتماعی در سال‌های اخیر تحت بستر اینترنت و فراگیری گسترده آن در میان ایرانیان، رشد هزینه‌های اداره کردن رسانه و تلاش‌های بیگانگان برای تضعیف رسانه‌های عمومی رسمی به صورت گسترده‌ای باعث شده است بخشی از معترضان سیاسی، به این رسانه‌ها رجوع نکرده و مطالبات خود را از مسیر دیگری که در نهایت منتج به اعتراضات خیابانی می‌شود در پی بگیرند. راه‌اندازی بیش از ۲۰۷ شبکه ماهواره‌ای فارسی‌زبان بیگانه که بسیاری از آنها توسط دولت‌های متخاصم حمایت می‌شوند، نمونه‌ای از تلاش در راستای جهت‌دهی مطالبات از رسانه‌های رسمی به سمت رسانه‌های تحت کنترل مخالفان نظم سیاسی است.

ت- شرایط مداخله‌گر

شرایطی که به صورت مستقیم بر پدیده تاثیرگذار نیست، از خارج بر پدیده تحمیل می‌شود و تاثیرگذاری غیرمستقیم دارد را می‌توان مداخله‌گر دانست. لذا موارد مربوط به داخل ایران به‌عنوان شرایط علی و مواردی که از عرصه بین‌الملل بر پدیده موثر است در این دسته قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد این تاثیرات به دو صورت زیرساخت‌سازی و بهره‌برداری انجام می‌شود.

* زیرساخت‌سازی

پدیده اصلی اعتراضات در سال ۱۴۰۱ از سویی تحت تاثیر شرایط و عواملی بود که طی سال‌ها از سوی کشورهای خارجی بخصوص دولت‌هایی که در تخاصم با جمهوری اسلامی ایران تحمیل می‌شد. این عوامل در سه دسته اقتصادی، سیاسی و فرهنگی قابل مقوله‌بندی است.

* اقتصادی

تحریم‌های اقتصادی به‌ویژه تحریم‌های بانکی و نفتی در بهمن‌ماه ۱۳۹۰ تشدید شد. این تحریم‌ها بر کارآمدی سیستم اقتصادی، اجتماعی و حکمرانی در ایران تاثیر منفی گذاشته است. در سال‌های اخیر دولت‌های بیگانه مساله هسته‌ای را به‌عنوان چالشی فعال، پیرامون ایران در محیط بین‌الملل نگه داشته‌اند. بسیار حائز اهمیت است که دولت‌های متخاصم بتوانند مساله‌ای را در دستور کار حاکمیت سیاسی ایران قرار داده و آن را به موضوع درجه اول تبدیل کرده و دستور کار برای مسئولان ایران طراحی کنند. این تحریم‌های طولانی مدت و سنگین طی سالیان باعث نحیف شدن بخشی از اقتصاد ایران شده و هرچند از طریق ایجاد عملیات ضدتحریم و تمرکز بر اقتصاد مقاومتی سعی شد تاثیر تحریم‌ها کاهش یابد اما این ضعیف شدن اقتصاد ایران و کاهش ارزش پول ملی^۱ بر نارضایتی جامعه و ایجاد شرایط اعتراض موثر بود. اعمال بیش از ۳۶۰۰ تحریم علیه ایران در سطح جهان

۱. کاهش قدرت ریال در برابر دلار از سال ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۱ نزدیک به چهل برابر بود.

(کاستلوم، ۱۴۰۰) نشان از میزان و گستردگی تحریم‌ها دارد که در واقع تلاشی برای ایجاد زیرساخت لازم در زمینه ضربه زدن به اقتصاد ایران از سوی کشورهای بیگانه دارد. زیرساختی که تاثیر خود را در اقتصاد ایران بر جای گذاشته و در زمان وقوع یک حادثه یا رویداد خاص ظرفیت مناسبی برای بروز اعتراض را فراهم می‌کند.

* سیاسی

ایجاد و حمایت از گروه‌ها و سازمان‌هایی که علیه حاکمیت ایران فعالیت می‌کنند و فراهم کردن امکانات بخصوص در حوزه رسانه که فرصت ارتباط با جامعه را برایشان فراهم می‌سازد. از این طریق این امکان فراهم می‌شود که در فضاها و اعتراض‌هایی که در جامعه ایران شکل می‌گیرد، نقش‌آفرینی کنند و به آن دامن بزنند. حمایت از گروه‌های مخالف نظم سیاسی حاکم بر ایران از جمله سلطنت‌طلبان، گروهک‌های تجزیه‌طلب و حتی گروه‌های تروریستی مانند مجاهدین خلق برای انجام عملیات‌های خرابکارانه و ضد ثبات سیاسی در ایران به عنوان عاملی فعال در ایجاد اعتراضات در ایران موثر است. فعالیت مستمر این گروه‌های مخالف نظم سیاسی و حمایت مستمر دولت‌های غربی از آنها باعث می‌شود که این فعالیت‌ها در راستای بی‌ثبات‌سازی و ایجاد بستر اعتراض در ایران موثر واقع شوند.

* فرهنگی

یکی از مقولاتی که سال‌ها به عنوان تهاجم فرهنگی در ایران شناخته شده است در واقع تلاش غرب برای القای هنجارها و نظام ارزشی خود به جامعه ایران بوده است. نظام هنجاری که در تضاد با نظام هنجاری حاکم بر جامعه ایران است و تقابل این دو باعث بروز اختلاف و تعارض خواهد شد. ایجاد رسانه‌های صوت و تصویر فراگیر از جمله ۲۰۷ شبکه ماهواره‌ای فارسی‌زبان (مانیتورینگ صدا و سیما، ۱۴۰۳) در کنار بسترهای فضای مجازی از جمله پلتفرم‌هایی مانند اینستاگرام^۱ برای پخش و توزیع محصولات فرهنگی غربی اعم از فیلم، سریال، عکس، محصولات مرتبط با لباس و هنجارهای پوشش و ... که در مجموع

1. Instagram

بخش‌های مختلف زندگی روزمره را تحت عنوان سبک زندگی^۱ ایجاد می‌کند؛ باعث ایجاد یک زیست‌جهان ویژه برای تک‌تک افراد جامعه خواهد شد. زمانی که این زیست‌جهان در تضاد با هنجارهای حاکمیت باشد، جامعه و حاکمیت هرکدام به دنبال اعمال ارزش‌ها و هنجارهای خود خواهد بود و در این بین افزایش فشار حاکمیت در اعمال هنجارها باعث افزایش احتمال بروز اعتراض خواهد شد.

در واقع تغییر زیست‌جهان ایرانیان در سال‌های اخیر به نحوی بوده است که هنجارهای ایرانیان در تضاد و تعارض با هنجارهای حاکمیت تعریف شود. بدین نحو است که سرمایه‌گذاری فرهنگی برای ایجاد تقابل میان حاکمیت و جامعه به نقطه‌ای می‌رسد که ظهور و بروز میدانی آن در بحران‌ها به وقوع می‌پیوندد. تقابل حاکمیت و بخشی از جامعه در سال ۱۴۰۱ در زمینه هنجارهای پوشش و مسئله حجاب از این دست است.

بهره‌برداری

الف- فشارهای دولتی

پس از ایجاد زیرساخت لازم در حوزه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی؛ در واقع بستر لازم برای اعمال فشار خارجی برای ایجاد، حمایت و گسترش اعتراضات در ایران فراهم خواهد بود. زیرساخت‌هایی که ایجاد شده است ابزاری برای اعمال فشارهای دولت‌های بیگانه بر نظم سیاسی حاکم بر ایران است برای جهت‌دهی به آن در راستای منافع دولت‌هایی که زیرسازی کرده‌اند. تلاش برای افزایش هزینه‌های نظم سیاسی و ایجاد فشار بر حاکمیت کشور، ایجاد فاصله میان حاکمیت سیاسی و افکار عمومی و شکاف در میان عناصر حاکمیت، برای تردید در تصمیم‌گیری از جمله بهره‌برداری‌هایی است که صورت می‌گیرد. در اعتراضات ۱۴۰۱، بستر اعتراضی فراهم‌شده و زیرساخت‌هایی مثل تحریم‌ها و رسانه‌های بیگانه در آن تاثیرگذار بوده است. در این میان ظرفیت‌های دیپلماتیک دولت‌های متخاصم نیز فعال شده تا اعتراضات به سمت براندازی سوق پیدا کند.

1. Life Style

ب- فشارهای رسانه‌ای

همانطور که در بخش زیرساخت‌سازی فرهنگی اشاره شد، تاسیس رسانه‌هایی مانند «بی‌بی‌سی فارسی»، «من‌وتو»، «صدای آمریکا» و رسانه سعودی «اینترنشنال» به زبان فارسی توسط دولت‌های غیرفارسی‌زبان در دو دهه اخیر؛ در راستای ایجاد فشار رسانه‌ای بخصوص در بحران‌ها است. عملکرد این رسانه‌ها به مثابه زیرساختی است برای گسترش شورش‌هایی مانند شورش ۱۴۰۱ و هدایت عملیات میدانی آن در افکار عمومی ایرانیان است. این رسانه‌ها در زمان بحران‌هایی مانند رویدادهای ۱۴۰۱ در نقش بازوی اطلاع‌رسانی معترضان؛ نقش تهییج، بسیج‌کنندگی، فراخوانی و همراهی معترضان را بر عهده داشته و در گسترش و دامن زدن به محدوده جغرافیایی و شدت بروز خشونت در اعتراض‌ها نقش‌آفرین بوده‌اند. از این‌رو رسانه به‌عنوان ابزاری در دست دولت‌ها و ساختارهای مخالف نظم سیاسی حاکم، خارج از کنترل حاکمیت در اعمال فشار به نظم سیاسی در اعتراضات نقش فعالی دارد.

* کنش‌ها و واکنش‌ها

کنش: آزادسازی قیمت‌ها

آزادسازی قیمت‌ها در اردیبهشت ۱۴۰۱ آغاز گردید. محاسبات دولت در خصوص افزایش قیمت فقط چهار محصول به درستی پیش رفت. افزایش تورم و فشار اقتصادی طی چهار ماه پس از آن توسط جامعه ملموس و قابل تأمل بود. وزیر اقتصاد یا افراد دیگر گزارش‌هایی درباره تورم می‌دهند یا استدلال می‌کنند و می‌گویند: «این بهترین تصمیم بود»، تأثیری در عینیتی ندارد که جامعه لمس و احساس می‌کند. او می‌بیند زندگی‌اش نسبت به گذشته و تنظیم نیازهای پایه‌اش دچار مشکل شده است. فرمان این سیاستگذاری و تصمیم‌گیری‌ها در اختیار یک جریان تکنوکرات است. یک عقل فنی و جریان تکنوکرات در اینجا وجود دارد که وقتی به مسائل نگاه می‌کند، آنها را در حدی کوچک می‌کند و به پیامدهای بزرگ اجتماعی آن مآجرا که این چه بر سر نابرابری و تامین نیازهای اولیه جامعه می‌آورد فکر نمی‌کند، چون خرد آن ابزاری است. فقط به این فکر می‌کند که

چگونه کسری بودجه را حل کند، چگونه رشد اقتصادی را مثبت کند و چگونه هزینه‌های دولت را کاهش دهد. در آن عقل، عمق حکمرانی وجود ندارد. آنهایی که در دولت اخیر حضور دارند، شاید تکنوکرات‌های درجه سه و چهارم باشند و کیفیت تکنوکرات درجه یک را هم ندارند که دست کم محاسبات فنی آنها درست از آب دربیاید. به نظر من، این ظرفیت جدیدی را به لایه‌های میانی اضافه کرده است.

کنش: مرگ مهسا امینی

متاخرترین کنش، مرگ یک خانم جوان بود. «مرگ» بالاترین تراژدی است. یک خانم جوان در بستر سازوکاری به نام «گشت ارشاد» جان می‌بازد. فرصتی فراهم می‌شود تا خشم شکل گرفته پیرامون اعتراضات نهفته، بدون ضابطه و محاسبات عقلانی ظهور کند و به شکل مخرب و خشونت‌های عریان بروز کند.

واکنش: بروز اعتراضات در قالب شورش

مرگ مهسا امینی با آنچه پس از آن اتفاق افتاد تناسب ندارد، اما مرگ او کنشی بود که واکنش بهمن‌گونه را در پی داشت. در واقع مواردی که در شرایط علی، زمینه و شرایط مداخله‌گر در خصوص پدیده اصلی یعنی تغییرخواهی و اعتراض بیان شد در این جا به یکباره فعال شد و باعث ایجاد واکنشی از جنس شورش شد.

* پیامدها

اعتراضات ۱۴۰۱ و حوادث پس از آن آثار و پیامدهای کوتاه‌مدت و بلندمدت زیادی را در جامعه ایران چه بر مردم و چه بر حاکمیت داشته است. بر اساس نظرات خبرگان، مهمترین پیامدهای ناشی از شورش ۱۴۰۱ را می‌توان به شرح ذیل برشمرد.

- رادیکالیسم اجتماعی: بروز اعتراضات در قالب شورش و متعاقب آن برخورد حاکمیت سیاسی برای کنترل اوضاع باعث ایجاد افزایش تنش‌های فیزیکی شده و با انباشته شدن اعتراضات و حل نشدن تعارضات از مسیرهای تعبیه شده درون سازوکار سیاسی کشور، جامعه به سوی حل و فصل اعتراضات خود از طریق روش‌های خارج از چارچوب و

بخصوص همراه با خشونت خواهد رفت و رفتارهای رادیکال در این بین گسترش خواهد یافت.

- امنیت‌زدایی: بروز اعتراضات خشونت‌آمیز همراه با تخریب اموال عمومی؛ بر امنیت جامعه تاثیر منفی دارد و باعث کاهش امنیت اجتماعی در کشور خواهد شد. فضای پرتنش، بستری برای ورود و نفوذ تیم‌های تروریستی را فراهم می‌کند و بخصوص با شرایط سال‌های اخیر منطقه غرب آسیا، امنیت کشور تحت تاثیر اعتراضات خشونت‌آمیز کاهش خواهد یافت.

- اقتدارزدایی از حاکمیت: امروزه هرچند در جوامع مردم‌سالار، اعتراض به بخشی از کنش سیاسی تبدیل شده است اما گسترش اعتراضات خارج از چارچوب‌ها و قواعد رسمی، باعث افول اقتدار حاکمیت و نظم سیاسی خواهد شد. نظم سیاسی که اقتدار آن دچار خدشه شود، در بلندمدت در اداره جامعه دچار چالش خواهد شد. اعمال اقتدار برای اجرای قوانین امری ضروری است و شکستن اقتدار در اعتراضات خشن باعث کاهش توانمندی در اجرای قوانین در سایر حوزه‌ها نیز خواهد شد.

- افزایش و موثرسازی فشارهای خارجی: گسترش فشارهای خارجی بخصوص در حوزه اقتصادی و تحریم‌ها در یک دهه اخیر رابطه مستقیمی با اعتراضات داخلی دارد. در واقع تحریم‌ها باعث فشار اقتصادی بر جامعه و ایجاد بستر نارضایتی و بروز آن می‌شود و بروز اعتراضات باعث تحریک دولت‌های خارجی و امید به شکسته شدن اقتدار حاکمیت و در نتیجه افزایش فشارها می‌شود. این چرخه به‌عنوان چرخه تحریم - آشوب همچنان در حال گردش خواهد بود و شدت می‌یابد.

- گسترش و تعمیق شکاف‌های اجتماعی بین مردم: دوپاره شدن جامعه ایران در دو سوی حمایت و ضدیت با حاکمیت اسلامی، در طی سال‌های اخیر و پس از بروز اعتراضات ادوار گذشته در حال قوت یافتن است. هرچند این شکاف بین بخش‌هایی از جامعه وجود داشته است و تحت عناوین مختلف تجدد و سنت، شکاف‌های قومی، شکاف‌های مذهبی و ... مورد توجه بوده است؛ اما اعتراضات خشونت‌آمیز بستر سست شدن دولت ملت و تضعیف امت اسلامی را فراهم می‌کند.

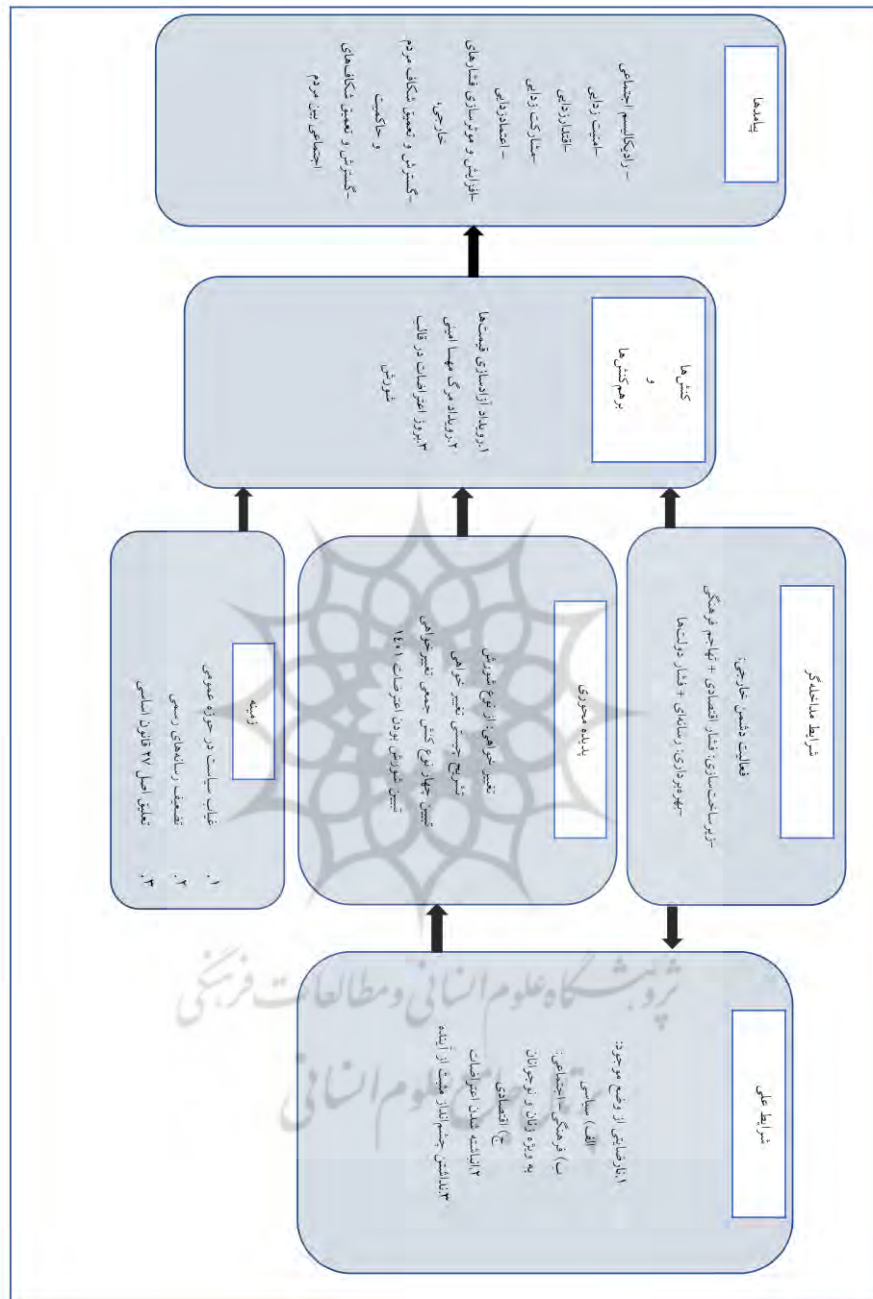
- اعتمادزدایی از جامعه: اعتماد جامعه و حاکمیت در اعمال قدرت حاکمیت نقش مستقیمی دارد. در واقع گسترش اعتراضات و انباشت آن در جامعه و حل فصل نشدن ریشه اعتراضات، باعث بروز خشونت آمیز اعتراض شده و برخورد قهری حاکمیت برای اعمال اقتدار خود منجر به کاهش اعتماد بخش‌هایی از جامعه می‌شود. این کاهش اعتماد پیامدی است که جبران آن بسیار زمان‌بر خواهد بود.

- گسترش و تعمیق شکاف مردم و حاکمیت و مشارکت‌زدایی مدنی: علاوه بر ایجاد شکاف بین بخش‌های مختلف جامعه؛ جامعه‌ای که در آن اعتماد به حاکمیت کاهش یافته، آن جامعه هرچه که از رسیدن به خواسته‌های خود از طریق مسیرهای درون سیستم سیاسی ناامید شود و به اعتراضات خارج از نظم سیاسی رجوع کند؛ به همان میزان نیز بین مردم و حاکمیت شکاف ایجاد شده و این شکاف خود را در برهه‌هایی مانند انتخابات و مشارکت‌های مدنی نشان می‌دهد. کمترین حضور مردم پس از انقلاب پای صندوق رأی انتخابات مجلس؛ برای دوره دوازدهم در سال ۱۴۰۲ یکی از نشانه‌های این پیامد است. در نهایت هرچقدر که اعتماد کاهش یابد و شکاف جامعه حاکمیت افزایش یابد، مشروعیت نیز کاهش می‌یابد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در نهایت الگوی نهایی یافته‌های پژوهش، در قامت مدل نظریه زمینه‌ای تبیین شده و در طرحواره زیر قابل مشاهده است.

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

این پژوهش به دنبال ایجاد درک عمیق‌تری از اعتراضات صورت گرفته پس از مرگ مهسا امینی در سال ۱۴۰۱ بود. استفاده از روش نظریه زمینه‌ای منجر به یافته‌هایی شد که نشان داد پدیده اصلی و مقوله مرکزی اعتراضات ۱۴۰۱ را می‌توان تغییرخواهی دانست. اعتراض و تغییرخواهی از جنس شورش اجتماعی که با فوران خشم همراه بود. شرایط علی موثر بر این پدیده شامل نارضایتی از وضع موجود در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، انباشته شدن اعتراضات از گذشته و نداشتن چشم‌انداز نسبت به آینده بود. از سوی دیگر زمینه‌هایی مانند غیاب سیاست در حوزه عمومی و تضعیف رسانه‌های رسمی در کنار تعلیق اصل ۲۷ قانونی اساسی نیز بر این پدیده موثر واقع شد. همچنین یافته‌ها نشان داد فعالیت دشمن خارجی ذیل زیرساخت‌سازی در سه حوزه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و سپس بهره‌برداری از طریق فشار رسانه‌ای و دولتی، شرایط مداخله‌گر در این اعتراض بودند. در نهایت کنش‌ها و برهم کنش‌ها به گونه‌ای بود که در ابتدای سال ۱۴۰۱ رویداد آزادسازی قیمت‌ها و پس از آن مرگ مهسا امینی، ظرفیتی را ایجاد کرد تا واکنش اعتراضی بخشی از جامعه در قالب شورش بروز و ظهور پیدا کند. مهمترین پیامد این پدیده، گسترش و عمیق شدن رادیکالیسم اجتماعی، تضعیف امنیت ملی، شکندگی در اقتدار سیاسی و بهم ریختگی در انسجام اجتماعی در ایران است.

این پژوهش و بررسی برخی شرایط اجتماعی و سیاسی مانند اعتراضات سال ۹۶ و ۹۸ و نیز کوتاهی فواصل اعتراضی و پردامنه‌تر شدن و پرتنش‌تر شدن اعتراضات سال ۱۴۰۱ نسبت به اعتراضات پیشین نشان می‌دهد که چنانچه تغییری در وضعیت موجود ایجاد نشود، می‌توان پیش‌بینی کرد که اعتراضات اجتماعی تعدیل نخواهد شد و به تدریج امکان بروز مدنی و قاعده‌مند اعتراضات تضعیف خواهد شد و اعتراضات به اشکال خشن‌تر از جمله شورش ظهور خواهد کرد.

همانطور که در ملاحظات نظری بحث شد، امروزه جوامعی که سیستم سیاسی آنها مبتنی بر دموکراسی و هر نوع از مردم‌سالاری است، اعتراض به بخش جدایی‌ناپذیر این جوامع تبدیل شده است. ارائه نظر مستقیم جامعه چه به صورت اعتراض خیابانی و یا اعتراض در فضای مجازی؛ در حال حاضر به یکی از مسیرهای تحقق خواسته‌های

شهروندان تبدیل شده است. در واقع ما با جامعه اعتراض یا جامعه جنبش اجتماعی^۱ روبرو هستیم که به دنبال تحقق خواسته‌های خود با سرعت بالا و در بطن اعتراض است. در این حالت مسیرهای سیاسی حل مسائل کمرنگ‌تر خواهد شد. با توجه به حاکمیت مردمسالاری دینی در ایران، این اتفاق برای نظام جمهوری اسلامی ایران نیز لاجرم روی داده است و حجم اعتراضات به نسبت دوران گذشته اتفاق افتاده است. در نتیجه بخشی از گسترش اعتراضات ناشی از تغییر در مفهوم و مقوله اعتراض در جوامع عصر حاضر است. در برهه‌ای از رویدادهای ۱۴۰۱، اعتراضات به سمت جنبش اجتماعی شدن رفت و بر اساس رویکردهای معاصر به حوزه جنبش اجتماعی از جمله رویکرد سازه‌انگاری اجتماعی؛ در مورد اینکه چرا مردم اعتراض می‌کنند تأکید دارد که این اعتراض ناشی از ساخت و ساز معنی، هویت، احساسات و انگیزه است. در واقع آنچه در اعتراضات ۱۴۰۱ مشاهده شد، ایجاد یک اعتراض حول یک معنا و مفهوم جدید از زنانگی، پوشش و حجاب و سبک زندگی بود. افرادی که دارای تعارضات و تضادهای هویتی با نظم فرهنگی حاکم بر کشور بودند به دنبال برانگیخته شدن احساساتشان پس از مرگ خانمی جوان، انگیزه پیدا کردند که به میدان آمده و اعتراضات را شکل‌دهی کنند. هرچند به دلایل مختلف که در بخش یافته‌ها تشریح شد، از جمله ورود عناصر بیگانه و ضد انقلاب، کنش فعال رسانه‌های فارسی زبان بیگانه و ... اعتراضات، شکل کامل جنبش اجتماعی به خود نگرفت و به سمت شورش و براندازی جهت‌دهی شد.

در رویکرد سازه‌انگاری اجتماعی؛ گروه‌های ضد فرهنگی، گروه‌های هویتی هستند که در اعتراضات حضور پررنگ دارند. در اعتراضات ۱۴۰۱ شاهد آن بودیم که زنان، دختران و بخصوص نوجوانان حضور پررنگی در میدان داشتند. این نوجوان نیز عمدتاً بر اساس گروه‌های همسن و سالان و در اجتماعات آشنا، کنش جمعی صورت می‌دادند و در واقع بر اساس یک هویت جدید فرهنگی ایجاد شده در نسل جوان همبستگی افزایش یافته بود. این رویکرد همچنین اشکال بروز اعتراض را ایدئولوژیک و هویت‌محور از جمله با سبک‌های زندگی جایگزین می‌داند. در اعتراضات ۱۴۰۱ شاهد آن بودیم که پیش از

1. Social Movement Society

آنکه اعتراضات توسط عناصر مداخله‌گر به سمت براندازی رود و خاصیت شورشی شدن آن را پررنگ کند؛ اعتراضات بر اساس یک هویت فرهنگی خاص و برای رسیدن به یک سبک زندگی مبتنی بر ایدئولوژی غربی بود. در واقع به نوعی هویت و فرهنگ غرب‌خواهی در نسل جوان بازتولید شده و این نسل نیز به دنبال تحقق خواسته‌های خود در قالب اعتراض بوده است. اما تغییر صورت مسئله از اینکه برخی خواسته‌های هنجاری محقق شود به سمت اینکه نظام سیاسی حاکم باید تغییر کند، آن فرآیند را به سمتی دیگر جهت‌دهی کرد و در اینجا نیز غلبه شورش بر جنبش اجتماعی در ادامه فرآیند اعتراضات تاثیرگذار بود.

در پایان باید توجه داشت که تغییر آینده قابل پیش‌بینی برای اعتراضات اجتماعی، از یکسو نیازمند تغییر در شرایط علی و زمینه‌ای است یعنی به شکل پیشینی با افزایش کارآمدی‌های سیاسی و اقتصادی و کسب رضایت اجتماعی نسبی و ایجاد یک چشم‌انداز مثبت از آینده علل اعتراض خیز را رفع و یا تعدیل کرد و از دیگر سو به شکل پسینی نیازمند فراهم کردن شرایط و بسترها و روال‌های مدنی و قاعده‌مند برای اعتراض اجتماعی است. در این بخش وجود نهادهای واسطه و مدنی از جمله احزاب و گروه‌های سیاسی و دیگر انجمن‌ها و تشکل‌های مردمی و نیز تقویت رسانه‌های رسمی ضروری است تا به هر علت اگر نارضایتی اجتماعی شکل گرفت به‌جای ظهور صورت رادیکال از جمله شورش، به شکل روندهای اصلاحی و مدنی بروز پیدا کند. دامنه خشونت‌بار و تخریب‌گر اعتراضات ۱۴۰۱ نشان داد هرچند اعتراضات ممکن است به شکل جنبش‌های اجتماعی جدید بروز پیدا کند اما به سرعت دچار واپس‌گرایی در نحوه بروز و ظهور اعتراضات شده و به سبک و سیاق رویکردهای کلاسیک رفته و صورتی خودجوش، غیرمنطقی و خشن به خود می‌گیرد و رویکردهای مترقی جنبش‌های اجتماعی فاصله می‌گیرد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Seyed

Abozar

<https://orcid.org/0000-0003-0114-5888>

Khoshbayan

Parviz Amini

<https://orcid.org/0009-0008-6922-4914>

Javad Heydari

<https://orcid.org/0009-0007-6973-815X>

منابع

- بابائی، غلامرضا و آقایی، بهمن، (۱۳۶۵)، فرهنگ علوم سیاسی، تهران: شرکت نشر ویس.
- بشیر، حسن، (۱۴۰۲)، «دیپلماسی گفتمانی اغتشاشات سال ۱۴۰۱ ایران و رسانه‌های جهان: مطالعه موردی شبکه الجزیره»، فصلنامه علمی راهبرد، دوره ۳۲، شماره ۱، ۵۶-۲۹، Doi: 10.22034/rahbord.2023/408727/1573.
- حسینی، جواد، (۱۳۹۸)، مبانی و بسترهای شکل‌گیری اعتراض سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- خانی، مهتاب و بهشتی نژاد، محمدصالح، (۱۴۰۲)، «تحلیل اعتراضات خیابانی سال ۱۴۰۱ در ایران با کاربست تئوری جامعه شبکه‌ای کاستلز»، هشتمین کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران، تهران، <https://civilica.com/doc/1747837>.
- توحیدلو، سمیه، (۱۴۰۲)، «فرا ترکیب تحلیل‌های موجود درباره اعتراض‌های ۱۴۰۱ ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۲۳، شماره ۴، ۱۷۹-۱۴۵، Doi: 10.22034/jsi.2023.1996220.650.
- صفایی، سیدحسین و همکاران، (۱۴۰۱)، «مسئله‌یابی حقوقی در ناآرامی‌های ۱۴۰۱ ایران»، فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، دوره ۵، شماره ۱۶، ۶۵-۷، Doi: 10.22034/law.2023.702162.
- مفخمی شهرستانی، حسن و احتشامی، علی، (۱۴۰۱)، «تحلیل امنیتی- اجتماعی ناآرامی‌های پاییز ۱۴۰۱»، فصلنامه انتظام اجتماعی، سال ۱۴، شماره ۴، Doi: 10.22034/entezam.2022.100245.
- پایگاه رسانه‌ای اقتصاد نیوز، (۱۴۰۰)، «لیست کشورهای تحریم شده در جهان/ ایران رتبه

چندم است؟» به نقل از پایگاه <https://www.castellum.ai/> بازیابی شده از <https://www.eghtesadnews.com/>.

References

- Creswell, J. W, (2005), *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (2nd edition), USA: Pearson.
- Fillieule, Olivier, Jobard, Fabien, (2020), *Politiques du désordre: La police des manifestations en France*, France: SEUIL.
- Gillion, Daniel Q, (2013), *The Political Power of Protest: Minority Activism and Shifts in Public Policy*, England: Cambridge University Press.
- Klein, Graig R. Regan & Patrick M, (2018), "Dynamics of Political Protests", *International Organization*, Vol. 72 , Issue 2 , pp. 485 – 521.
- Kristina Iraklievna Pataraya & Kseniya Mikhailovna Krymova, (2022), "National Scenarios of Digitalization of Political Protest", <https://www.researchgate.net>.
- Meyer, David S, (2014), *The Politics of Protest: Social Movements in America*, England: Oxford University Press.
- Pickard, Sarah, (2019), *Politics, Protest and Young People Political Participation and Dissent in 21st Century Britain*, England: Palgrave Macmillan.
- Van Stekelenburg, J & Klandermans, P. G, (2009), "Social Movement Theory: Past, Present and Prospect", In I. van Kessel, & S. Ellis (Eds.), *Movers and Shakers: Social Movements in Africa* (pp. 17-44). (African Dynamics; No. 8). Brill.
- Winlow Simon, Hall Steve, Briggs Daniel, Treadwell James, (2015), *Riots and Political Protest*, England: Routledge.

In Persian

- Babaei, Gholamreza & Aghaei, Bahman, (1986), *Culture of Political Science*, Tehran: Weis. [In Persian]
- Bashir, Hassan, (2023), "Discursive Diplomacy of Iran's 1401 Riots and World Media: A Case Study of Al Jazeera Network", *A Quarterly Journal of Strategy*, Vol. 32, No. 1, 29-56. doi: 10.22034/rahbord.2023.408727.1573. [In Persian]
- Hosseini, Javad, (2109), Foundations and Contexts for The Formation of Political Protest in the Islamic Republic of Iran, Ph.D. Thesis, Tehran: Allameh Tabataba'i University. [In Persian]
- Khani, Mehtab & Beheshtinejad, Mohammad Saleh, (2023), "Analysis of the Street Protests of 1401 in Iran Using Castells' Network Society Theory", The 8th National Conference on Modern Researches in the Humanities and Social Studies of Iran, Tehran, <https://civilica.com/doc/1747837>. [In Persian]
- Tohidlou, Somayeh, (2023), "Meta-synthesis of Existing Analyzes about Iran's 1401 Protests", *Iranian Journal of Sociology*, Vol, 23, No. 4, 145-179. doi: 10.22034/jsi.2023.1996220.1650. [In Persian]
- Safai, Seyed Hossein et al., (2022), "Legal Problem-solving in the Unrest of 1401 in Iran", *Research and Development Quarterly in Comparative Law*, Vol. 5, No. 16, 7-65. doi: 10.22034/law.2023.702162. [In Persian]
- Mofakhmi Shahrashtani & Hassan, Ehtashami, Ali, (2022), "Security-social Analysis of the Unrest in the Fall of 1401", *Social Discipline Quarterly*, Year 14. No. 4. Doi: 10.22034/entezam.2022.100245. [In Persian]
- Egtesad News, (2021), "What is the List of Sanctioned Countries in the World/Iran?", Quoted from <https://www.castellum.ai/> available at: <https://www.eghtesadnews.com>. [In Persian]

استناد به این مقاله: خوش‌بیان، سید ابوذری، امینی، پرویز و حیدری، جواد، (۱۴۰۴)، «چستی اعتراضات تابستان و پاییز ۱۴۰۱ در ایران یک مطالعه زمینه بنیاد»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۴، شماره ۵۳، صص ۵۷-۹۸.

DOI: 10.22054/QPSS.2024.78387.3378

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License